

Slobodan I. Marković, profesor
Doktor iz multidisciplinarnе oblasti
političkih, pravnih i tehničkih nauka¹
slomark@gmail.com

UDK: 94(497.11)"1914/1918"
Originalni naučni rad
Primljen: 05. 10. 2016.
Odobren: 20. 10. 2016.

MALI NAROD U VELIKOM RATU²

Uvod

Ako je istorija „učiteljica života“, postavlja se pitanje o čemu i kako nas je učila kada je reč o Velikom ratu. Uloženi su veliki napor i naučnih radnika, održane brojne rasprave i ostvarena korisna saznanja o svetlijoj i manje vedroj strani fenomena koji bi trebalo da nam *ilustrije uzroke, tok i posledice rata*. Novija saznanja, na osnovu različitih pristupa ovom fenomenu, ukazuju da je u tom ratu i posle njega, pored ljudskih i materijalnih žrtava, žrtvovana i sama naučna istina. Iako ta naučna saznanja nisu takva da bi se mogla menjati stvarna istorija, nove ili manje poznate činjenice u tim saznanjima – tumačenjima stvaraju potrebe za stalnim preispitivanjem našeg odnosa kako prema stvarnim događajima, tako i prema interpretacijama tih događanja.

Dakle, preispitivanje odnosa prema „učiteljici života“ podrazumeva preispitivanje ranijih saznanja i tumačenja na bazi novootkrivenih i dostupnih izvora. Neka od ovih tumačenja potvrđuju da još uvek nije do kraja razjašnjena diplomatska, ekonomski i vojna pozadina balkanske politike velikih sila kako u vremenu koje je

¹ Univerzitet Union, Beograd; Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

E-mail: info@fps.edu.rs www.fps.edu.rs

² Rad u Zborniku radova – u štampi sa međunarodne konferencije u Gorici – Italija, održanoj povodom obeležavanja stogodišnjice Prvog svetskog rata na temu: *L’Italia nella Prima Guerra Mondiale tra storia e diritto: guerra, diplomazia e politica*, Gorizia, 18/19 settembre 2015.

prethodilo Velikom ratu, tako i tokom njegovog trajanja. Uvid u stvarne interese, ciljeve i namere velikih i moćnih sila, posebno onih u usponu ekonomske i imperijalne moći, pokazuje njihove stvarne odnose za čiji račun su žrtvovani interesi i sudbine slabijih i malih naroda i država.

Stara i nova saznanja potvrđuju da je oružje progovorilo a Veliki rat počeo kada je začutala diplomacija, a međunarodno pravo i sporazumi pogaženi.

Nova saznanja, sto godina posle završetka Velikog rata, ozbiljno potresaju i našu a i čitavu evropsku savremenu istoriografiju.

Kao posebno interesantne i po svemu značajne, ukazujem i na u novije vreme publikovane istraživačke radeve koji ruše teze o saveznicima i prijateljima Srbije – pre i tokom Prvog svetskog rata. Otkrivaju se iluzije i zablude, upire prstom u one koji su od samog napada Austrougarske na Srbiju 1914. godine svesrdno radili na uništenju Srba i srpske države. Saznaje se istina o dobrovoljcima, češkim i italijanskim. Istina o italijanskim dobrovoljcima koji su prvi stupili u redove srpske vojske malo je poznata, kao i istina o stvarnim spasiocima srpske vojske pri povlačenju preko Albanije, kao i o onima kojima se to spasavanje neosnovano i dugo pripisivalo.

Iako je reč o temi koja zahteva potpuna i obimna istraživanja, namera mi je da u ovim okvirima podsetim i ukažem na osnovna kako poznata, tako i novosaznata ekonomska i politička obeležja vremena i odnosa koji su uzrokovali pokretanje ratne mašinerije. Posebno želim skrenuti pažnju na nezaboravnu hrabrost italijanskih dobrovoljaca u prvim danima rata na planini Cer³. Spasilačke akcije mornarice Italije kod povlačenja srpske vojske preko Albanije su dosad, nažalost, nedovoljno istraživane i poznate.

³ Od 16. do 20. avgusta 1914. godine vođena je bitka na prostoru planine Cer u kojoj je srpska vojska izvojevala protiv austrougarskih trupa svoju prvu (i savezničku) pobedu u Prvom svetskom ratu.

Cerskoj bici prethodile su borbe srpskih predstražnih odreda na Drini i Savi koji su puna četiri dana, od 12. do 15. avgusta hrabro odolevali nadiranju znatno brojnijih i jačih austrougarskih trupa.

Gonjenjem neprijatelja do Drine i završnim borbama kod Šapca 21–24. avgusta 1914. godine okončana je tzv. cerska operacija. Detaljnije videti u: Slobodan V. Ristanović, *Cerska bitka*, Kosmos, 2003.

Veliki rat i mali narod?

Drugu polovinu XIX veka karakteriše brz i skokovit rast proizvodnje. Zahvaljujući značajnim naučnim i tehničkim pronalascima dolazi do usavršavanja i razvoja proizvodnih snaga u svim granama industrije. Početkom tog razdoblja Velika Britanija postaje vodeća industrijska i trgovačka sila sa velikim kolonijalnim posedima. Sledila ju je Francuska čija se industrija počela razvijati nešto kasnije i sporije. Nemačka je do sedamdesetih godina XIX veka bila u početnoj fazi industrijskog razvoja kao i SAD. Međutim, neravnomerni razvoj industrije i proizvodnje sirovina već krajem XIX veka dovodi do promene odnosa među velikim državama. SAD i Nemačka, u kojima se industrija počela znatno brže razvijati, ugrožavaju primat Velike Britanije, pa i Francuske.

Početkom XX veka u sve većoj meri preovlađuje izvoz finansijskog kapitala nad izvozom industrijskih i drugih roba. Bankarske korporacije i velike banke raspolažu sve većim finansijskim kapitalom, a povezane sa industrijom finansiraju monopolističke organizacije u zemlji i van nje. Finansijski kapital proizvodi pojačane ekspanzionističke težnje najrazvijenijih država, pa se zaoštrava borba finansijskog kapitala za tržišta i sfere uticaja. Borba za prevlast na tržištu pretvara se u borbu i za teritorije. U toj borbi male države i narodi predstavljaju problem za sebe, a velike države, u kojima u sve većoj meri jača finansijski kapital, samo prepreke na putu do ciljeva.

Definisan kao društvena pojava, rat je teorijski i naučno sporna konstrukcija. Rat obično nastaje u društvenim procesima velikih geopolitičkih i geoekonomskih previranja u kojima velike sile razrešavaju svoje sukobljene interese, bez obzira na žrtve. Interesi, po mom sudu, uvek su „ključ“ rata i mira. Iako dosadašnja naučna istraživanja potvrđuju utemeljenost ovog stanovišta, nažalost, istorija se ponavlja. Drugim rečima, naučna saznanja ne nalaze odraze na dalji tok istorijskih događaja.

Fenomen rata vezan je za državu kao takvu. Od Vestfalskog sporazuma (1648), pa do danas, samo država ima suvereno pravo da vodi rat ne zalazeći u legitimitet njegovog vođenja. Pominjanjem ovog sporazuma želim da ukažem na zaokret u političkom „redu stvari“.

Dotadašnja papinska vlast svedena je uglavnom na crkvene funkcije, a suverene države, u osnovi jednake, postaju subjekti međunarodnih odnosa.

Uspostavljen je tzv. *Hobsovski svet* iz teorije prirodnog stanja, za razliku od nepodnošljive nesigurnosti iz prošlosti koja je – po Hobsu – vodila u rat svih protiv svih. Uspon moći Velike Britanije kao velike pomorske sile i napore Londona na uređenju funkcionisanja međunarodnog tržišta posebno dovodi u pitanje projekat izgradnje železnice od Berlina do Bagdada za koji su koncesiju dale turske vlasti grupi nemačkih industrijalaca i bankara. Engleska se, prema dosad raspoloživim dokazima, aktivno angažovala na rušenju tog projekta.

U novonastalom „Gordijevom čvoru“ Srbija se kao mala balkanska država našla kao prepreka na raskrsnici sukobljenih interesa moćnih država.

Mala država – žrtva sukoba interesa velikih

Vestfalskim sporazumom načelno je stvoren sistem međusobno ravnopravnih, suverenih država. Međutim, nesporno je da su uspon i uloga Velike Britanije kao velike pomorske sile do početka XVIII veka stvarno veoma naglašene. Velika Britanija je imala ne samo nadzor nad morima, nego i mogućnost da bira trenutak i opseg kada će se i u kojoj meri uključiti u zbivanja na kontinentu u ulozi arbitra, voditi „brigu“ o prevlasti nad morima, pa čak i biti garant održavanja ravnoteže snaga u Evropi. „Sve do izbijanja Prvog svjetskog rata Engleska je imala ulogu onoga tko održava ravnotežu. U europskim ratovima sudjelovala je kao dio različitih kombinacija država... Nakon sklapanja Vestfalskog mira u Europi su postojale dvije ravnoteže sila: sveukupna ravnoteža sila, s Engleskom u ulozi čuvara, jamčila je opću stabilnost, a druga u središnjoj Europi kojom je u najvećoj mjeri upravljala Francuska, čiji cilj je bio spriječiti da se ujedinjena Njemačka nađe u položaju u kojem bi mogla postati najmoćnija država na kontinentu. Više od dvije stotine godina te su dvije ravnoteže sprečavale razaranje Europe, kao što se to dogodilo za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata; te ravnoteže nisu sprečavale izbijanje ratova, ali su ograničavale njihove učinke, a ne

općenita teritorijalna osvajanja.⁴ Međutim, u ravnoteži snaga i u lancu odnosa zemalja grupisanih oko imperija toga doba, male države poput Srbije nisu mogle igrati značajnu ulogu. Na njih se, uglavnom, gledalo kao na prepreke za ostvarivanje interesa velikih.

U analizi međunarodnih odnosa u vezi sa izbijanjem Velikog rata ne iznenađuje to što je katastrofu svetskih razmera izazvala kriza koja je bila mnogo jednostavnija od mnogih što su do tada prevaziđene, već to što se na njegovo izbijanje toliko dugo čekalo. Do 1914. godine konfrontacija Nemačke i Austro-Ugarske sa silama Antante⁵ zaoštrela se do maksimuma. Zaoštravanje ukrštenih interesa velikih sila potvrđuju svi analitički pravci – politički, ekonomski i vojni.

Državnici iz svih vodećih zemalja, umesto da su tražili rešenja za prevazilaženje kriza, učestvovali su u stvaranju diplomatskih tenzija koje su svaku narednu krizu činile sve komplikovanijom. Vojni vrhovi svih tih zemalja uvećavali su opasnost i razrađivali nove strateške planove koji su skraćivali vreme potrebno za donošenje odluka. Imajući u vidu da su vojni planovi zavisili od brzine, a da je diplomatska mašinerija funkcionalisala svojim tradicionalnim, ležernim tempom, izlaženje iz krize pod žestokim pritiskom vremena postalo je nemoguće. Da bi stvari bile još nepovoljnije dok su ekonomski interesi postajali sve uticajniji na odnose među državama, pri čemu dominiraju interesi finansijskih korporacija i vojno-industrijskog kompleksa, vojni planeri su sledili ove interese. Sve države, velike i male, rukovodjene su nastojanjem da poraze svoje protivnike, otklone pretnje i opasnosti po svoje državne interese.

Diplomatske aktivnosti i strateški planovi vojnih vrhova predstavljali su svojevrstan rat ekonomiji oko strateških projekata i osvajanja tržišta. Poseban značaj predstavljaju planovi vezani za realizaciju projekta „Železnicom od Berlina do Bagdada“. Interesi Velike Britanije kao još uvek dominantne pomorske sile, s jedne strane, i Nemačke sa druge strane, sve više se konfrontiraju u uslovima sve snažnijeg uspona industrijske i finansijske moći. Vilijam Engdahl ističe da je još „godine 1889. jedna skupina njemačkih industrijalaca

⁴ Henry Kissinger, op. cit. str. 35–36.

⁵ Velika Britanija, Rusija i Francuska. Silama Antante kasnije su se pridružile brojne druge države od kojih su najvažnije bile Italija (1915) i SAD (1917).

i bankara, na čelu koje je bila *Deutsche Bank* (Njemačka banka), dobila koncesiju od osmanlijskih vlasti za gradnju železnice kroz Anadoliju. Taj je ugovor proširen deset godina kasnije, 1889., kad su otomanske vlasti dale toj njemačkoj skupini odobrenje za sljedeću fazu provedbe projekta poznatog pod imenom 'Projekt za izgradnju železnice Berlin–Bagdad' [...]⁶. Bilo je to vreme važnog uspona bilateralnih odnosa između Nemačke i Turske. Osloncem na unapređenje ovih odnosa, Nemačka se primarno opredelila za izgradnju čvrstih ekonomskih odnosa s Turskom kao pretpostavku za razvoj potencijalno velikih novih tržišta na Istoku i izvoz nemačkih industrijskih proizvoda. Železnica Berlin–Bagdad je zamišljena kao okosnica te sjajne i ostvarive privredne strategije⁷. Ovaj veliki strateški privredni projekat vezivao se za naftna bogatstva i naftu kao važan resurs, posebno značajan za prevlast na moru od nemačkih brodova s dizel-motorima i većim brzinama od brodova na parni pogon Velike Britanije. Velika Britanija je to prepoznala kao pretnju svojoj dominaciji na morima i usprotivila se projektu. Prema istom autoru, „više od dve decenije pitanje izgradnje moderne železnice koja bi povezivala kontinentalnu Evropu s Bagdadom bilo je predmet razdora u središtu njemačko-engleskih odnosa [...]“⁸. Prema proceni direktora Nemačke banke (*Deutsche Bank*), Karla Hilferajha (Karl Helfferich), koji je u to vreme bio nadležan za pregovore oko projekta bagdadske železnice, nijedno drugo pitanje nije dovelo do tako velikih napetosti između Londona i Berlina tokom razdoblja od jedne i po decenije koje je prethodilo 1914. godini kao što je bila činjenica o rastućoj moći nemačke pomorske flote i mogućnosti za transport nafte kopnenim putem – železnicom⁹.

Bagdadska železnica je za Englesku predstavljala višestruki problem, a u analizi onoga što je prethodilo početku Velikog rata, značajno pitanje. U Londonu se pravom procenjivala uloga železnice,

⁶ William Endgahl, Stoljeće Rata – Anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak, prevod sa engleskog jezika, „AGM“, Zagreb, 2004., str. 57.

⁷ Isto.

⁸ Isto. Str. 58.

⁹ Helfferich, Frank C.: *The Secret War*, The John Day & Co., New York, 1934.

pored kopnenog robnog transporta sa Evropom i u privrednom povezivanju različitih delova Otomanskog carstva u unutrašnjosti Azije. U daljem se procenjivalo da će, kada železnička linija dođe do Bagdada i malo dalje do Kuvajta, to biti najjeftiniji i najbrži transport nafte za nemačku industriju.

Za englesku stranu u tome je bila suština problema, na što je upozoravao i tadašnji stariji vojni savetnik pri srpskoj vojski R. G. D. Lafan. „Ako se projekt ‚Berlin–Bagdad‘ ostvari, ogromno je područje, koje proizvodi gospodarska bogatstva svih vrsta i koje se ne može napasti s mora, biće ujedinjeno pod njemačkom vlasti. Rusija će time biti odsjećena od svojih zapadnih prijatelja, Velike Britanije i Francuske. Njemačkoj i turskoj vojsci bit će na dometu naši interesi u Egiptu, a iz Perzijskog će zaljeva biti ugroženo naše indijsko carstvo. Luka Alessandretta i kontrola u Dardanelima ubrzo će Njemačkoj omogućiti ogromnu pomorsku moć na Mediteranu.“¹⁰

Ključno pitanje u ovom radu za Srbiju predstavlja njena geopolitička pozicija koja je u odnosima velikih sila shvaćena kao prepreka na putu. O tome detaljnije govori Vilijam Endgal (Wilijam Engdahl) u pominjanoj studiji *Stoljeće rata*, u poglavljju „Počinje globalna bitka za kontrolu nafte“. Pozivajući se na Lafana (Laffan) i britansku strategiju sabotiranja pruge Berlin–Bagdad, on kaže: „Samo jednim pogledom na zemljovid svijeta vidi se lanac zemalja koji se prostire od Berlina do Bagdada. Njemačko Carstvo, Austro-Ugarsko Carstvo, Bugarska, Turska. Samo jedan mali komad zemlje presijeca taj put i sprječava spajanje dvaju krajeva tog lanca. Taj mali komad zove se Srbija, mala ali prkosna, стоји на putu između Njemačke i velikih luka Carigrada i Soluna i drži vrata za Istok ‘Srbija je uistinu bila prva crta obrane naših istočnih posjeda. Ako bude poražena ili uvučena u sustav Berlin – Bagdad, naše će veliko carstvo uskoro osjetiti udar njemačkog prodora na Istok‘¹¹. U deceniji pre 1914. godine, nemire i ratove na Balkanu podupirala je engleska ruka, pre svega, s ciljem uništenja saveza između Berlina i Carigrada i prekida izgradnje železnice Berlin–Bagdad.

¹⁰ Laffan, R.G.D.: *The Serbs: The Guardians of the Gate*, 1917. Navedeno prema: W. Endgahl, Isto. str. 59.

¹¹ W.Engdahl, op.cit. str. 59.

Nakon što je Britanija učvrstila svoju strategiju okruživanja Nemačke i njenih saveznica – strategiju trojne Antante, u „mekom trbuhu“ centralne Evrope, na Balkanu je potaknut niz regionalnih kriza i ratova. „U takozvanom Prvom balkanskom ratu iz 1912. godine, Srbija, Bugarska i Grčka, uz tajnu potporu Engleske, objavile su rat osmanlijskoj Turskoj. Kao rezultat toga rata, Turska je ostala bez većine svojih poseda na prostoru Evrope.“¹² Usledio je 1913. godine Drugi balkanski rat koji se vodio oko ratnog plena iz Prvog balkanskog rata u koji je ušla i Rumunija da pomogne u slamanju Bugarske, a zapravo se pripremao teren za veliki „britanski rat u Evropi“¹³.

Bilo je to vreme u kome je Evropa uveliko jurila u propast. „Mesto u kojem je izbila kriza što će dovesti do Prvog svetskog rata bilo je beznačajno“¹⁴ za odnose snaga u Evropi, a povod slučajan isto onoliko koliko je diplomacija koja mu je prethodila bila neefikasna.

Austrija je 1908. godine ishitreno anektirala Bosnu i Hercegovinu, što je pokrenulo čitavu lepezu otpora. Time je stvoren „novi“ evropski „Gordijev čvor“ koji se u daljem neslavno razrešavao. Vodeći političari su „abdicirali“, niko nije pokušao čak ni da sazove nekakav evropski kongres na kome bi se pronašlo neko rešenje, kao što je to činjeno većim delom XIX veka. Evropski političari su predvideli sve mogućnosti, izuzev vremena neophodnog za diplomatsko rešenje. Oni su zaboravili na Bizmarkovu maksimu: „Teško državniku čiji argumenti na kraju rata nisu isto onako uverljivi kao što su bili na početku.“¹⁵

Kraj Velikog rata rezultirao je velikim žrtvama od 20 miliona ljudskih života, nestankom Austrougarske monarhije, padom s prestola tri od četiri dinastije koje su ušle u rat – nemačke, austrijske i ruske, a održala se jedino britanska kraljevska kuća. Na kraju rata bilo je teško i prisjetiti se šta je izazvalo sukob. Svima je jedino bilo jasno da su se na zgarištu našle promašene politike, neuspješne diplomatije i raspaljene strasti iscrpljenih naroda.

¹² Isto, str. 72.

¹³ Isto.

¹⁴ Henri Kisindžer, *Diplomatija I*, op.cit. str. 174.

¹⁵ Detaljnije videti: Henri Kisindžer, *Diplomatija I*, VERZALpress, Beograd, 1999., str. 181.

Kao žrtva u sukobu interesa velikih sila, Srbija je jedina među saveznicama, neutralnim i neprijateljskim državama, morala da veći deo rata vodi izvan zemlje, na tudioj teritoriji. U tako teškim uslovima, donedavno, srpska pa ni italijanska javnost nisu bile upoznate o pet meseci epopeje srpske vojske tokom prelaska Albanije i problema oko njene evakuacije, najpre u Italiju, a potom na Krf i u Bizertu. Prema novim, nedavno obelodanjenim izvorima, tu veliku a po mnogima i najsloženiju humanitarnu intervenciju u istoriji obavila je italijanska mornarica. Pored obima i karaktera, ova intervencija je važna i zbog toga što se u dotadašnjoj istoriografiji ova operacija izvlačenja srpske vojske iz Albanije pripisivala Francuskoj i Engleskoj.

Malo poznato ili nepoznato u Velikom ratu – dobrovoljci i vojnici

O odbrani prava na pravdu, patriotizmu i smislu žrtvovanja za ljudsku slobodu napisani su brojni radovi. Svaki rad ima svoju vrednosnu orientaciju, zahvata izvesni prostor i određeno vreme.

O stogodišnjici Velikog rata, na različitim skupovima i promocijama novih saznanja i umetničkih ostvarenja – filmova, izložbi i sl. mogao se zapaziti različit naboј – intelektualni i emocionalni. Ukratko, vizija slike o stogodišnjici Velikog rata zavisila je od izoštrenosti optika njihovih autora u sagledavanju stvarnih uzroka, prirode interesa velikih sila, humanosti građana i samih odnosa među saveznicima u ratu.

Naknadne studije će pokazati da li su i u kom obimu i danas svi izvori bili dostupni i analizirani, ciljevi sagledani, pravni aspekti ugovornih odnosa saveznika i prava na rat izučeni, a humanitarni odnosi i ljudska pomoć priznati. Iz većine rečenog i na različite načine zabeleženog, ovde želim da ukažem na jedan deo malo poznatih ili nepoznatih detalja iz istorije tog velikog rata. To je deo koji se odnosi na pokušaj ugnjetavanja jednog malog naroda koji je bez suda proglašen krivim i o nezaboravnoj pomoći koja mu je pružana u ratu.

Na otvaranju ovog segmenta malo poznatih ili nepoznatih detalja vezanih za Srbiju i njen narod, navodim primer Čuzepea Garibaldija, čoveka koji je pomagao borbu naroda za slobodu iako nije imao vojsku. Garibaldi je svojim idejama hrabrio mlade ljude koji su, kao njegovi legionari, pružali pomoć narodu u opasnosti. Tako su

se, u simboličnom broju, na samom početku rata sedmorica hrabrih italijanskih mladića uputila i pod izuzetno teškim uslovima su uspeli da preko Grčke dođu u Srbiju i u redove njene vojske. Iako je to bila mala ekspedicija, sa malo stvarnih mogućnosti da uspe u Velikom ratu, za srpsku vojsku i njen narod je i ovaj simboličan broj od sedam boraca predstavljao značajan gest i potvrdu tradicije sledbenika Garibaldijevih ideja prema ugroženim narodima.

U povodu obeležavanja stote godišnjice Velikog rata, zahvaljujući dokumentima iz rimskih i londonskih arhiva, biblioteka i muzeja saznao se više detalja o ekspediciji garibaldinskih dobrovoljaca, a doktor nauka, istraživač i italijanski artiljerijski oficir, Antonino Zarcone ovim dobrovoljcima je posvetio jednu studiju pod nazivom „*I Precursori – volontariato democratico italiano nella guerra contro l’Austria: repubblicani, radicali, socialisti riformisti, anarchisti e massoni*“.¹⁶ U ovoj studiji, objavljenoj u Rimu septembra 2014. godine, on kaže: „Neposredno posle delikta u Sarajevu i ultimatuma kojeg je Austrija dala Srbiji, 28. jula 1914. godine, republikanac i mason, Česare Kolica (Cesare Colizza) ’iz porodice imućnih zemljoposednika iz Marina, starih i uglednih patriota’ sa starijim bratom Mario Korvizieri (Mario Corvisieri), odlučio je da formira malu grupu, da se s njom uputi u Srbiju i boriti protiv Austrije.“¹⁶ Put ih je vodio od Rima i Sicilije, od Kastelmare i Salerna, od Marina, Sutrija i starog Kastel Madama do Niša, Kragujevca, Užica i Višegrada, do Drine i Cera na grudobran srpske vojske. Bili su to Mario Korvizieri, braća Česare i Ugo Kolica, Arturo Reali, Nikola Goreti, Frančesko Konforti, Mario Korvisieri i Nicola Goreti.

Obeležavanje stote godišnjice Velikog rata doprinelo je da se javnost podseti na neke poznate činjenice ali i da se upozna sa nekim malo poznatim ili nepoznatim saznanjima. Primera radi, poznato je da je u Beču 1882. godine sklopljen Trojni savez između Italije, Austrije i Nemačke i obnavljan svake pete godine sve do 1912. Međutim, manje je poznato da je sporazum o tom savezu u nacionalnoj istoriji Italije ostao kao sramotan čin, prvo zbog svojevrsnog političkog podaništva, drugo zbog svog imperijalističkog karaktera i treće zbog nejasnih klausula koje

¹⁶ Antonino Zarcone, „*I Precursori – volontariato democratico italiano nella guerra contro l’Austria: repubblicani, radicali, socialisti riformisti, anarchisti e massoni*“ ANNALES edizioni, Roma, 2014., str. 43.

su sputavale Italiju da definitivno ostvari nezavisnost njenih severnih pokrajina (Trentino; Alto Adiže, Friuli Venecija Đulija; Trst), koje su posle ujedinjenja zemlje (1870) ostale pod austrijskom dominacijom. Nepoštovanje klauzula Trojnog sporazuma, aneksija Bosne i Hercegovine na štetu Srbije (1908) pobuđivali su revolucionarni duh visokomoralnih garibaldinaca, a posle Sarajevskog atentata (28. jun 1914. godine) i neprihvatljivog ultimatuma austrijskog prestolonaslednika za Srbiju (23. jul 1914. godine), ovi odvažni dobrovoljci uputili su se u redove srpske vojske da joj pomognu u borbi za nezavisnost njenog naroda.

Italijansko-srpska saradnja u Velikom ratu malo je poznata. Međutim, novija istoriografska građa je osvetljava. Ona rasvetljava Garibaldijevu mudrost, snagu volje dobrovoljaca, a u odsudnom vremenu po srpsku vojsku i humanitarnu ulogu italijanske mornarice. Manje je poznato da su Garibaldijevi dobrovoljci učestvovali u borbama na Drini, kod Višegrada, na brdu zvanom Babina glava, a – donedavno i nepoznato da su se za slobodu Srbije italijanski dobrovoljci borili u čuvenoj bici na Ceru, kao i to da su petorica od njih večno ostali u Srbiji. Zahvalan srpski narod ne zaboravlja ove dobrovoljce i njihovo delo. U Tekerisu na planini Cer, mestu gde je vođena legendarna bitka, podignuta je spomen-kosturnica za sve borce koji su u ovoj borbi ostavili živote (vidi: slika 1). Na istom spomeniku postavljena je spomen-ploča ovim dobrovoljcima na kojoj piše da su je podigli *zahvalni srpski narod, porodice izginulih dobrovoljaca i ambasada Republike Italije u Beogradu*¹⁷.

Svih sedam dobrovoljaca srpska vlada je odlikovala zlatnim medaljama za vojnu hrabrost, a srpska vojna misija 9. septembra 1917. godine u Italiji je uručila medalje njihovim porodicama.

Povodom stogodišnjice Cerske bitke promovisan je projekat za izgradnju velikog komemorativnog parka na Ceru uz nesebično zalaganje sveštenika šabačke crkve, Vojislava Petrovića i podršku srpske vlade. U Rimu su objavljene knjige „I Precursori“ autora dr Antonina

¹⁷ Spomen-ploča palim dobrovoljcima podignuta je na Ceru i na italijanskom groblju u Beogradu. Na jednoj i drugoj ploči ispisana su njihova imena i dvojezična posveta:

„Il XX agosto MCMXIV Dispersa la spoglia mortale sia perenne il ricordo del loro sacrificio/ Italijanski dobrovoljci viteški poleteli u redove srpske vojske, pali, boreći se na Babinoj glavi 20. avgusta 1914. Većito sećanje na njih neka zameni izgubljene posmrtnе ostatke i neka bude spomen njihovog požrtvovanja“. S.I.M. i te

Slika 1 – Spomen-kosturnica palim borcima u mestu Tekeriš na planini Cer.

Slika 2 – Spomen-ploča italijanskim dobrovoljcima na Ceru.

Zarkonea i „Za srpsku vojsku – jedna zaboravljena priča“ istraživača i novinarke televizije RAI i srpskog porekla, Mile Mihajlović¹⁸. Istovremeno je u Beogradu promovisan dokumentarni film „Sedmorica sa Drine – I sette morituri“.

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=gunOKLHEuAI>

Uz nezaboravan gest i ulogu mladih dobrovoljaca manje su poznate (donedavno i nepoznate) činjenice o ulozi i akcijama italijanske mornarice u spasavanju srpske vojske pri povlačenju sa teritorije Srbije¹⁹.

Naime, u događajima koji su sledili posle bitke na Ceru srpska vojska je imala težak i iscrpljujući put. On je bio posebno naporan u povlačenju sa svoje teritorije preko Albanije ka saveznicima i toplomu moru. Posle jednog veka, o ovoj sudbonosnoj fazi istorije srpskog naroda, njene vojske i inteligencije, u istraživanju se došlo do novih i važnih saznanja. Naime, iz sadržaja nedavno pronađenog dokumenta Specijalne kancelarije Ministarstva kraljevske mornarice Italije, pisanog 1917. godine u Milanu za potrebe Vlade, saznaju se činjenice o spasilačkim akcijama ove mornarice a relativizuju ranija saznanja o savezničkoj pomoći u toj srpskoj golgoti tokom Prvog svetskog rata²⁰.

Pomenuti dokument, zapravo, dovodi u pitanje stvarnu pomoć srpskoj vojsci od strane ratnih prijatelja Francuske i Engleske, otkriva da su srpsku vojsku spasli Italijani i brodovi mornarice Italije, a ne Francuske. Na probleme istorijske istine uopšte iz Velikog rata ukazao je i akademik dr Dragoljub Živojinović u knjizi *Nevoljni ratnici, velike sile i Solunski front*²¹. I jedna i druga saznanja nameću potrebe za preispitivanjem istorijskih činjenica ali i uticaja politike, propagande i interesa moćnih na sama dosadašnja istraživanja. Primera radi, akademik Živojinović u pomenutoj knjizi otkriva nova saznanja i definiše ih kao srpske iluzije i zablude o Englezima kao svojim saveznicima. On, čak, dovodi u pitanje i njihov prijateljski odnos prema Srbima od samog napada Austro-Ugarske na Srbiju 1914. godine. Na osnovu sprovedenih istraživanja u Londonu, Živojinović saopštava da je Engleska, iako saveznik Srbije, radila protiv interesa srpskog naroda i države... Pored ovih saznanja veliku pažnju i publicitet u srpskoj javnosti pobudilo je i saznanje do kojeg je 2014. godine došla književnik i novinar istraživač italijanske državne televizije RAI, Mila Mihajlović.

¹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=fT92yoZm2rQ>

²⁰ Dokumenat je javnosti predstavila istraživač i novinar italijanske TV RAI, Mila Mihailović u knjizi „Zaboravljena istina“, 2014.

²¹ Dragoljub R. Živanović, *Nevoljni ratnici – velike sile i solunski front (1914–1918)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.

Kao priređivač knjige „Za srpsku vojsku – jedna zaboravljeni priča“, ona otkriva detalje o ponašanju srpskih saveznika, Engleske i Francuske tokom prelaska srpske vojske preko Albanije, izvlačenja sa albanske morske obale i prebacivanja na grčko ostrvo Krf. Ova autorka tvrdi da je dokument koristan za srpsku, italijansku i evropsku istoriografiju jer otkriva da je Italija, tom prilikom, obavila najveću i najsloženiju humanitarnu intervenciju u istoriji. U znak potvrde i zahvalnosti za njeno sproveđenje 22. februara 1916. godine, predsednik srpske vlade, Nikola Pašić, sa ostrva Krf uputio je pismo italijanskoj vlasti u kojem piše: „Po završetku transporta Srba iz Albanije, izražavam najiskreniju zahvalnost Kraljevskoj vlasti za momentalnu i efikasnu intervenciju Kraljevske mornarice Italije, kao i za rad svih organa vlasti, hvala što se evakuacija izvršila brzo i na najbolji mogući način.“²²

Prema istom autoru, u tom dosad nepoznatom podvigu italijanske mornarice, od 12. decembra 1915. pa do 29. februara 1916. godine, italijanska mornarica je iz Albanije evakuisala blizu 300.000 srpskih vojnika i izbeglica, 24.000 austrijskih vojnika – zarobljenika srpske vojske, 10.153 konja, 68 topova i 300.000 tona hrane i materijala. Sa vojskom je evakuisana i srpska vlast, vojni vrh, parlament, inteligencija, velika količina zlata i srebra i gotovog novca, arhive, kralj Petar I Karađorđević i regent Aleksandar. Obavljeno je 248 plovidbi i upotrebljeno 350 lađa. Čitava operacija obavljena je uz ogroman rizik od potapanja brodova od strane nemačkih podmornica. U istoj operaciji, evakuisano je i 6.000 crnogorskih vojnika, dobrovoljaca iz Hercegovine i Boke, i kralj Nikola Prvi Petrović sa porodicom²³.

O ovom spasavanju srpske vojske, pomenuti dokument Specijalne kancelarije Ministarstva kraljevske mornarice Italije sadrži još jedan važan detalj, prema kojem „[...] sa obala mora Albanije, srpski vojnici nisu prebacivani odmah na grčko ostrvo Krf, nego su prvo prebacivani u Italiju radi oporavka, pa tek onda na ostrvo Krf. Iako su Englezi i Francuzi preuzeli obavezu izvlačenja srpske vojske iz Albanije, oni su smatrali da je srpska vojska izgubljena za sva vremena i da se mrtvacu

²² Mila Mihajlović, svedok011.blogspot.rs , 05. 09. 2016.

²³ Mila Mihajlović, svedok011.blogspot.rs , 05. 09. 2016.

ne može pomoći tako da im se nije ni žurilo²⁴. Praktično, u ovom ratu Srbi su bili osuđeni na propast od strane agresora i od strane saveznika, navodi na zaključak sadržaj ovog dokumenta, po Mili Mihajlović.

Privodeći kraju ovo razmatranje, u nizu ovde nezahvaćenih pitanja, dodatnu pažnju zaslužuju bar dva. Prvo pitanje se odnosi na (ne)očekivanu zabludu male države da posle rata i ona postane velika ujedinjenjem naroda u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca i stvaranje velike Jugoslavije, a drugo se tiče odnosa Italije prema Srbiji u Velikom ratu.

U istoriografiji Srbije, po završetku Velikog rata, nezaobilazno se polazi od stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. od kada je nova zajednica ušla u razdoblje burnih odnosa sa silama koje su doživele poraz u tom ratu. Posle pobeda u toku ratova 1912–1918. godine Srbiji se pripisuju „zasluge“ da je stvorila veliku Jugoslaviju. Međutim, ne ulazeći u interes velikih sila u njenom priznavanju, nesporno je da je ideja jugoslovenskog jedinstva nikla i razvijala se u ograničenim krugovima intelektualne elite, posebno omladine i da je bila strana širokim narodnim slojevima nove države. Istorische, verske, civilizacijske razlike tih naroda doprinele su međusobnoj otuđenosti. Primera radi, vreme je potvrdilo da većinski narodi – Srbi i Hrvati nisu bili spremni za zajedničku državu. Hrvati su u novu zajednicu usadili otpor državi i tražili su priznanje svoje posebnosti. Srbi su preneli u Jugoslaviju svoju homogenu centralizovanu državu smatrajući hrvatske zahteve prikrivenom težnjom za otcepljenjem²⁵.

Kada je reč o pitanju odnosa Italije prema Srbiji u Velikom ratu, u kontekstu ovog rada, taj odnos zaslužuje da se istakne zbog napada Austrije na Srbiju imajući pri tom u vidu savez Italije sa Nemačkom i Austrougarskom. S tim u vezi, citiram italijanskog istoričara, Antonino Zarkone, koji kaže da je „napad Austrije na Srbiju izvršen bez konsultacija sa Italijom čime je prekršen član 7 Ugovora o savezništvu sa Italijom, pri čemu se Italija našla u situaciji da samostalno i slobodno zauzme stav prema starom savezniku“²⁶.

²⁴ Isto.

²⁵ Dimitrije Đorđević, istoričar u emisiji Radio Beograda „Dogodilo se na današnji dan“, 10. 09. 2016. u 21:01h.

²⁶ Antonino Zarcone, Op.cit. str. 27

Zaključak

Brojni istoričari i političari napisali su tomove knjiga da bi dokazali da se Prvi svetski rat vodio u cilju nove imperijalističke podele sveta. Nema sumnje da su u tom čvorištu njegovi osnovni uzroci, pa i posledice, ali bi se položaj i sudbina svake zemlje koja je učestvovala u tom ratu, svojom voljom ili zbog toga što je u njega bila uvučena, morali posebno ispitivati da bi se ustanovilo u kojoj je meri bio u pitanju njihov ekspanzionizam ili odbrana gole egzistencije.

U svemu tome naša „učiteljica života“ doprinela je da se, u interesu novih odnosa, zadržimo na saznanjima koja upućuju na izvesne paralele sto godina posle Velikog rata.

Mali narodi su ponovo u čvorištu strateških tenzija i ratovanja za tuđe interese. Na to upućuje priroda balkanskih mentaliteta i odnosa, a posebno događanja iz novije istorije ratovanja između još uvek postojećih moćnih interesa jako udaljenih od Zagreba, Sarajeva, Prištine i Beograda. S tim u vezi sto godina ranije o „učiteljici života“, citat iz predgovora studiji *Stoljeće rata* Vilijama Endgahla kaže: „Ubojstvo habzburškog nadvojvode Franza Ferdinanda u Sarajevu 1914. godine, obično se u većini povijesnih knjiga pokazuje kao djelo usamljenog zaluđenog fanatika. Međutim, pomno istraživanje pozadine Gavrila Principa otkriva njegova tajna putovanja u London i Pariz u tjednima prije toga ubojstvo a koje je pokrenulo cijeli lanac događaja poznatih pod nazivom Prvi svetski ili samoveliki rat. Godine 1914 Balkan je bio pijun u daleko većoj šahovskoj igri globalnih centara moći“²⁷. Vraćajući se na napred pomenute paralele, vredi podsetiti na danas već davne devedesete kada su britanska premijerka i francuski predsednik udruženim snagama pokušali da ospore ujedinjenje dve nemačke države. Ubrzo posle toga eksplodiralo je „bure baruta“ na Balkanu i pretvorilo se u skoro neprestano ratovanje.

Kako shvatiti neuspeh onih koji su mogli da zaustave eksplozije u „buretu baruta“? Svakako, ne može se reći da je reč o nerazumevanju problema, pogotovo ako se setimo prve decenije XX veka i možda nedovoljno poznatog engleskog geografa koji je osnovao disciplinu

²⁷ Op.cit.: W. Engdahl, str.11.

nazvanu geopolitika, a zatim i njenih doktrina koje već dugo godina usmeravaju tokove političkih događaja, uključujući Veliki rat i „igru“ sa malim narodima.

Svodeći razmišljanja o temi Velikog rata na zaključak, bez pozivanja na vojne operacije, ofanzive i različite akcije, za shvatanje pozicije malog naroda u njemu, potrebno je uzeti u obzir njegovu političku, diplomatsku i ekonomsku pozadinu. Mislim da je to važno jer se potvrđuje da su *celokupne operacije uvek podsticane ili određene stvarnim ili umišljenim dobitima, ciljevima i interesima*. Bez obzira na njihovu prirodu, da li su bile motivisane spoljnopolitičkim ili unutarpolitičkim razlozima i obzirima, u odnosima posle Velikog rata to se potvrdilo i *kroz izgubljena ili neostvarena predratna obećanja i kroz nefunkcionalnu ratnu dobit – poput one o stvaranju velikih država malih naroda*.

Popis literature – korišćene i konsultovane

1. Antonino Zarcone, „*I Precursori – volontariato democratico italiano nella guerra contro l’Austria: repubblicani, radicali, socialisti riformisti, anarchisti e massoni*“ ANNALES edizioni, Roma, 2014.
2. Dragoljub R. Živanović, *Nevoljni ratnici – velike sile i solunski front (1914–1918)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.
3. Jovan Ristić, Diplomatska istorija Srbije – za vreme srpskih ratova za oslobođenje i nezavisnost, „Prosveta“, Beograd, 1896.
4. Ranko Petković, Jedan vek odnosa Jugoslavije&SAD, Beograd, 1992.
5. Henri Kisindžer, *Diplomatija I i II*, VERZLpress, Beograd, 1999.
6. Helfferich, Frank C.: *The Secret War*, The John Day & Co., New York, 1934.
7. Zbignjev Bžežinski, Velika šahovska tabla, CID Podgorica & Romanov Banja Luka, 2001.
8. William Engdahl, *Stoljeće rata – anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, AGM, Zagreb, 2004.
9. Dž.P.Guč & J.M.Jovanović, Diplomatska istorija moderne Evrope 1878–1919., „Izdavačka knjižnica Gece Kona“ Beograd, 1933.

Internet stranice i radio-stanice

1. <https://www.youtube.com/watch?v=gunOKLHEuAI>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=fT92yoZm2rQ>
3. Mila Mihajlović, svedok011.blogspot.rs , 05. 09. 2016.
4. Dimitrije Đorđević, istoričar, u emisiji Radio Beograda „Dogodilo se na današnji dan“, 10. 09. 2016.